

Л. Ромака¹, Ю. Стадник¹, В.А. Ромака², П. Клизуб¹, В. Пашкевич²,
А. Горинь¹, П. Гаранюк²

Синтез і електротранспортні властивості напівпровідникового твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$

¹Львівський національний університет ім. І.Франка, Львів, Україна, lyubov.romaka@gmail.com

²Національний університет "Львівська політехніка", Львів, Україна, volodymyr.romaka@gmail.com

Методом електродугового плавлення синтезовано зразки твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ ($x=0-0.10$) та досліджено вплив легування атомами Sc на електрокінетичні та енергетичні характеристики фази пів-Гейслера ErNiSb за температур 80 – 400 К. Встановлено, що за досліджених концентрацій $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ основними носіями електрики в напівпровіднику є дірки. Показано, що легування $p\text{-ErNiSb}$ атомами Sc шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Er супроводжується зайняттям ними наявних вакансій у позиції $4a$, що веде до зменшення та ліквідації структурних дефектів акцепторної природи та відповідної акцепторної зони. При цьому у позиції $4a$ генеруються структурні дефекти донорної природи та з'являється домішкова донорна зона. Співвідношення генерованих іонізованих акцепторів і донорів визначає положення рівня Фермі та механізми електропровідності $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$. Досліджений твердий розчин $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ є перспективним термоелектричним матеріалом.

Ключові слова: напівпровідник, електропровідність, коефіцієнт термо-ерс, рівень Фермі.

Подано до редакції 28.01.2021; прийнято до друку 1.03.2021.

Вступ

Одним із способів отримання термоелектричних матеріалів на основі фаз пів-Гейслера (структурний тип MgAgAs , просторова група $F\bar{4}3m$ [1, 2]) з високою ефективністю перетворення теплової енергії в електричну є легування базових напівпровідників, зокрема, $n\text{-MnNiSn}$, $n\text{-MCoSb}$ та $n\text{-VFeSb}$ ($M = \text{Ti, Zr, Hf}$), домішковими атомами, що генерує структурні дефекти нейтральної, донорної і/або акцепторної природи. Таке легування дозволяє плавно змінювати у напівпровіднику значення коефіцієнта термо-ерс α , питомої електропровідності σ і коефіцієнта теплопровідності κ та отримувати високі значення термоелектричної добротності Z ($Z = \alpha^2 \cdot \sigma / \kappa$) [2, 3].

Новим класом напівпровідникових термоелектричних матеріалів діркового типу провідності є тверді розчини заміщення на основі фаз

пів-Гейслера $p\text{-RNiSb}$ [4], де R – рідкісноземельний метал. Поєднання високих та додатних значень коефіцієнта термо-ерс α з високими, як для напівпровідників, значеннями електропровідності σ є відправною точкою для отримання термоелектричних матеріалів зі стабільними характеристиками у широкому температурному діапазоні. Окрім того, додатні значення термо-ерс α фаз $p\text{-RNiSb}$ дозволяють відповідним легуванням отримати термочутливі матеріали з додатними та від'ємними значеннями термо-ерс α , що також може бути використане у термометрії для формування віток термопар [3, 5].

Комплексне дослідження особливостей структурних, енергетичних та кінетичних характеристик напівпровідників $p\text{-YNiSb}$, $p\text{-GdNiSb}$, $p\text{-ErNiSb}$, $p\text{-TmNiSb}$ та $p\text{-LuNiSb}$ дозволило встановити модель їхньої кристалічної структури, яка є дефектною [2, 6-8]. Наприклад, для сполуки LuNiSb найбільш оптимальним є варіант розташування

атомів в елементарній комірниці, який передбачає наступне заповнення кристалографічних позицій: $\text{Ni}(4c) = 92.65\% \text{ Ni} + 1.35\% \text{ Lu} + 6\% \text{ Vac}$; $\text{Lu}(4a) = 100\% \text{ Lu}$; $\text{Sb}(4b) = 100\% \text{ Sb}$. У свою чергу, структурні дефекти LuNiSb у вигляді вакансій у кристалографічних позиціях генерують у забороненій зоні напівпровідника два енергетичні рівні (зони) акцепторної природи ε_A^{Lu} та ε_A^{Ni} з різною глибиною залягання.

Розрахунки розподілу густини електронних станів (DOS) $p\text{-YNiSb}$ та $p\text{-LuNiSb}$ показали [6, 7], що при оптимальному варіанті заповнення кристалографічних позицій рівень Фермі ε_F розташовується біля рівня протікання валентної зони ε_V , чому в експерименті відповідають додатні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T, x)$. При цьому розрахована глибина залягання рівня Фермі ε_F відносно рівня протікання валентної зони у $p\text{-LuNiSb}$ становить $\varepsilon_F = 28.4$ меВ, а отримана з експериментальних досліджень – $\varepsilon_F = 23.9$ меВ. Близькість розрахованих та отриманих з експерименту значень глибини залягання рівня Фермі ε_F показує коректність використаних у [2, 6–8] інструментів моделювання електронної структури напівпровідника.

З іншого боку, наявність у сполуках RNiSb значного числа структурних дефектів одразу у кількох кристалографічних позиціях зумовлює при легуванні складний механізм входження домішкових атомів у їхню структуру. Так, у роботі [8] показано, що уведення у структуру пів-Гейслерої фази ErNiSb атомів Zr ($4d^25s^2$) шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Er ($5d^06s^2$) супроводжується також одночасним частковим зайняттям домішковими атомами кристалографічної позиції $4c$ атомів Ni ($3d^84s^2$). Як результат, у напівпровіднику $\text{Er}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ одночасно генеруються як структурні дефекти донорної природи у позиції $4a$ (Zr володіє більшим числом d -електронів, ніж Er), так і акцепторної у позиції $4c$ (у Ni більше $3d$ -електронів, ніж у Zr). При цьому у забороненій зоні напівпровідника $\text{Er}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ з'являються енергетичні стани домішкових донорної ε_D^2 та акцепторної ε_A^1 зон (донорно-акцепторні пари), які визначають механізми його електропровідності. Дослідження твердого розчину $\text{Tm}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ показало, що заміщення атомів рідкісноземельного металу Tm атомами Sc не приводить до зміни типу основних носіїв струму і дірки залишаються основними носіями електрики [9].

У представленій роботі наведено перші результати експериментальних досліджень нового термоелектричного матеріалу на основі напівпровідникового твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, отриманого легуванням фази пів-Гейслера ErNiSb атомами Sc шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Er . Сполука ScNiSb , яка знаходиться на протилежній стороні твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ ($x = 1$), також є напівпровідником діркового типу провідності, а значення коефіцієнта термо-ерс досягають максимальних значень $\alpha = 240$ мкВ/К за температури 450 К [10]. Відповідальними за дірковий тип провідності $p\text{-ScNiSb}$ є виявлені авторами [10]

вакансії у позиції $4c$ атомів Ni , які породжують структурні дефекти акцепторної природи та формують відповідну акцепторну зону. Тому заміщення атомів рідкісноземельного металу Er на атоми Sc , які знаходяться в одній групі Періодичної системи елементів, дозволить отримати неперервний напівпровідниковий твердий розчин $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ діркового типу провідності з плавною зміною його параметрів. Результати дослідження кінетичних та енергетичних характеристик твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x = 0 - 0.10$, дозволять ідентифікувати механізми електропровідності для визначення умов синтезу термоелектричних матеріалів з максимальною ефективністю перетворення теплової енергії в електричну.

I. Методики дослідження

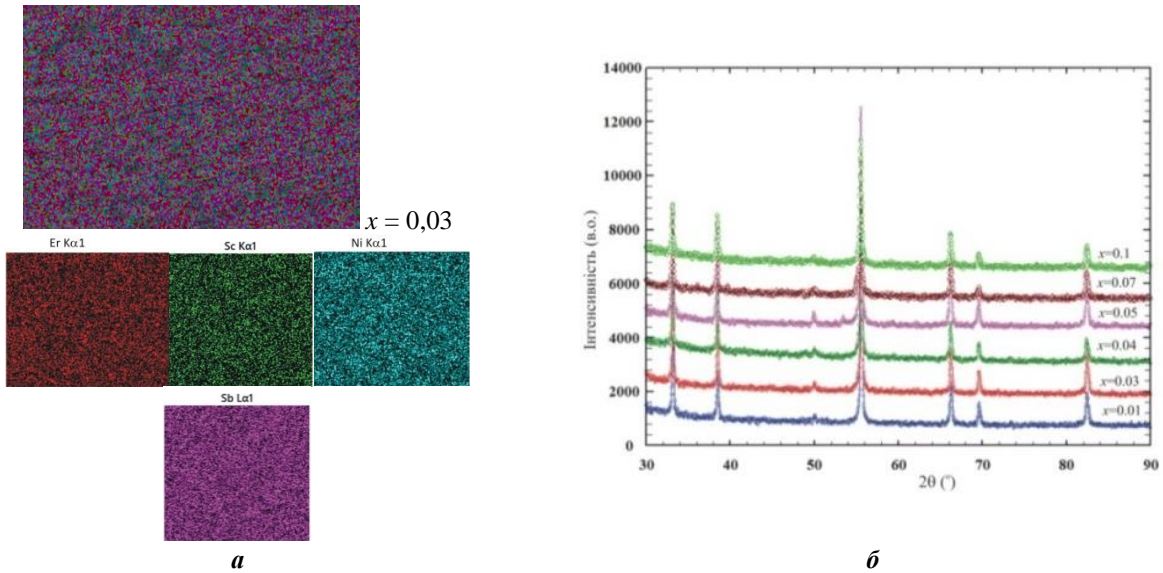
Синтез зразків твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ ($x = 0 - 0.1$) виконано шляхом сплавлення шихти вихідних компонентів (вміст основного компонента не менше 99.9 мас. %) в електродуговій печі в інертній атмосфері (губчатий титан в якості гетеру). Для кращої гомогенізації зразки переплавліялись двічі. Компенсацію втрат стибію у процесі плавлення забезпечували надлишком 2 мас. % Sb . Термічна обробка сплавів полягала у гомогенізуючому відпалюванні при 1070 К у вакуумованих кварцових ампулах впродовж місяця. Після відпалу сплави гартували в холодній воді без розбивання ампули. Для рентгенофазового аналізу синтезованих сплавів та розрахунку структурних параметрів використовували масиви дифракційних даних, отриманих на дифрактометрі DRON-4.0 ($\text{FeK}\alpha$ -випромінювання). Кристалографічні параметри зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ розраховували з використанням програми Fullprof Suite [11]. Розподіл компонентів, хімічний та фазовий склад зразків контролювали за допомогою енергодисперсійного рентгеноспектрального аналізу (ЕДРС, скануючий електронний мікроскоп Tescan Vega 3 LMU, використані K - і L -спектральні лінії).

Температурні та концентраційні залежності питомого електроопору (ρ) (двзондовий метод) та коефіцієнта термо-ерс (α) відносно міді зразків твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ вимірювали у діапазонах: $T = 80 - 400$ К, $x = 0 - 0.10$.

Для моделювання електронної структури використано алгоритм, наведений у праці [12].

II. Моделювання кристалічної та електронної структур $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$

Мікрозондовий аналіз концентрації атомів на поверхні зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ встановив їхню відповідність вихідним складам шихти, а на рис. 1,а, як приклад, наведено карту елементного розподілу компонентів за даними рентгеноспектрального аналізу (ЕДРС) для зразка $\text{Er}_{0.97}\text{Sc}_{0.03}\text{NiSb}$. За результатами рентгенівського аналізу дифрактограми зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ включно до складу $x = 0 - 0.10$

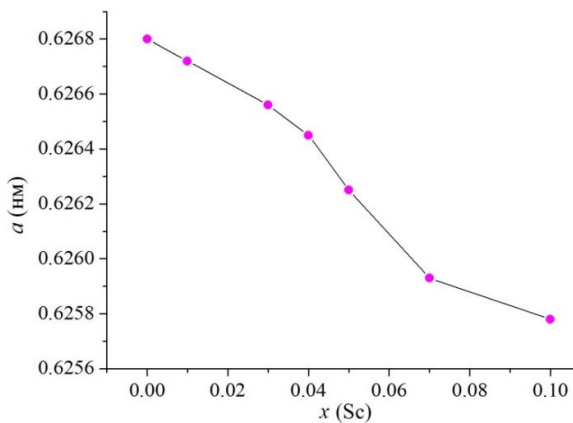
Рис. 1. Елементний розподіл компонентів за даними ЕДРС для зразка $\text{Er}_{0.97}\text{Sc}_{0.03}\text{NiSb}$ (а) та дифрактограми зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ (б).

індекуються у структурному типі MgAgAs [1] і не містять слідів домішкових фаз (рис. 1,б). Отримані результати свідчать про однорідність зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$.

Оскільки атомний радіус Sc ($r_{\text{Sc}} = 0.164$ нм) менший ніж Er ($r_{\text{Er}} = 0.176$ нм), зменшення значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ є логічним (рис. 2). За концентрацій $x > 0.03$ кут нахилу залежності $a(x)$ лише незначно змінюється. Така поведінка $a(x)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ слугує доказом утворення твердого розчину заміщення, коли атоми Sc можуть займати як вакансії у позиції $4a$, так і заміщати атоми Er у цій же позиції.

Уточнення кристалічної структури $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ методом порошку з одночасним уточненням ізотропних параметрів атомного зміщення та зайнятості кристалграфічної позиції $4a$ у силу малої концентрації домішкових атомів Sc не дозволило виявити невпорядкованість структури, при якій атоми Sc займали б інші позиції або тетраедричні пустоти структури, які складають $\sim 24\%$ об'єму елементарної комірки [1, 2].

Електронна структура напівпровідника $p\text{-ErNiSb}$ нагадує таку для $p\text{-LuNiSb}$ [2, 6, 7], в якому рівень

Рис. 2. Зміна значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$.

Фермі ε_F лежить у забороненій зоні ε_g біля рівня протікання валентної зони ε_V , а дірки є основними носіями електричного струму. В експерименті маємо отримати додатні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$.

За незначних концентрацій домішкових атомів Sc ($x = 0.01$) зайняття ними наявних у сполуці ErNiSb вакансій у позиції $4a$ атомів Er “заліковує” структурні дефекти акцепторної природи і приведе до зменшення їхньої концентрації. Як наслідок, у забороненій зоні ε_g $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ зменшуватиметься концентрація акцепторів відповідного акцепторного рівня (зони) ε_A^{Er} , а внесок вільних дірок у провідність напівпровідника також буде зменшуватися. У результаті напівпровідник $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ стає компенсованим і рівень Фермі ε_F буде рухатися у напрямку середини забороненої зони ε_g , однак залишатиметься ближче до рівня протікання валентної зони ε_V . Враховуючи, що у напівпровідниках $p\text{-ErNiSb}$ та $p\text{-Er}_{0.99}\text{Sc}_{0.01}\text{NiSb}$ рівень Фермі ε_F розташований у забороненій зоні ε_g , на температурних залежностях питомого опору $\ln(\rho(1/T))$ будуть присутні високотемпературні активаційні ділянки, що є проявом термічної активації дірок з домішкової акцепторної зони ε_A^{Er} на рівень протікання валентної зони ε_V з енергією активації зони ε_1^p .

За більших концентрацій атомів Sc , коли будуть заповнені всі вакансії у позиції $4a$ та ліквідовані структурні дефекти акцепторної природи, у забороненій зоні напівпровідника $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ зникне акцепторний рівень (зона) ε_A^{Er} . Тепер заміщення у позиції $4a$ атомів Er ($5d^06s^2$) на атоми Sc ($3d^14s^2$) приведе до генерування структурних дефектів донорної природи та появи у забороненій зоні ε_g домішкового донорного рівня (зони) ε_D^{Sc} , оскільки атом Sc володіє більшим числом електронів на зовнішніх електронних оболонках, ніж атом Er . Співвідношення наявних у $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ іонізованих станів акцепторної зони ε_A^{Ni} , породжених вакансіями

у кристалографічній позиції $4c$ атомів Ni , та станів домішкової донорної зони ε_D^{Sc} задаватиме положення рівня Фермі ε_F у забороненій зоні ε_g напівпровідника. Напівпровідник $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ стане сильно легованим та сильно компенсованим [13]. Наведені нижче результати експериментальних вимірювань електротранспортних властивостей твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ покажуть відповідність результатів моделювання реальним процесам у напівпровіднику.

III. Дослідження кінетичних та енергетичних характеристик $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$

Для вимірювання температурних залежностей питомого електроопору і диференціальної термо-ерс вибрано зразки сплавів з вмістом Sc $x = 0; 0.01; 0.03; 0.05; 0.1$, вирізаних у формі паралелепіпедів за допомогою електроіскрової різки. Температурні та концентраційні залежності питомого електроопору ρ та коефіцієнта термо-ерс α напівпровідника $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ наведені на рис. 3 та 4. Як можемо бачити з рис. 3, для зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ залежності $\ln(\rho(1/T))$ є характерними для напівпровідників [13] і

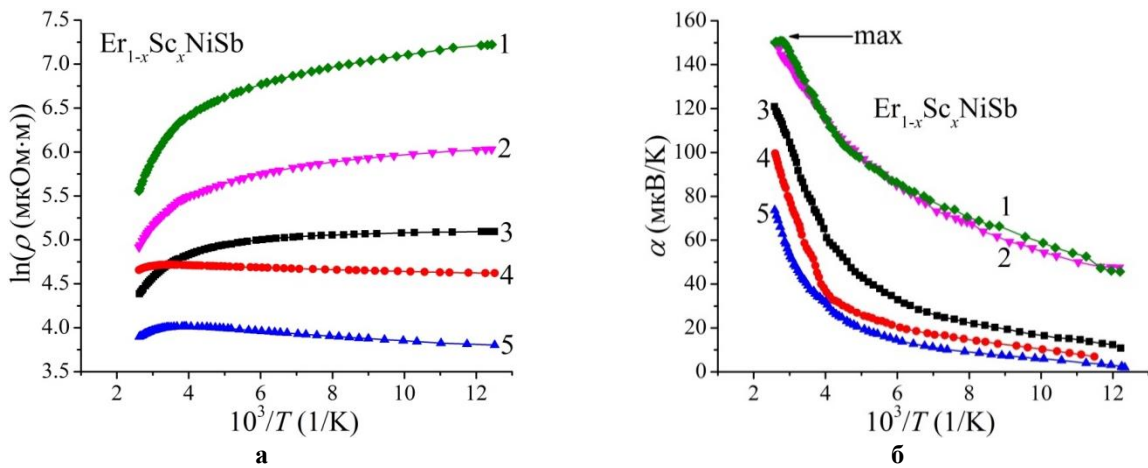

Рис. 3. Температурні залежності питомого електроопору $\ln(\rho(1/T))$ (а) та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(1/T)$ (б) $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$: 1 – $x = 0,10$, 2 – $x = 0,05$, 3 – $x = 0,03$, 4 – $x = 0,01$, 5 – $x = 0$.

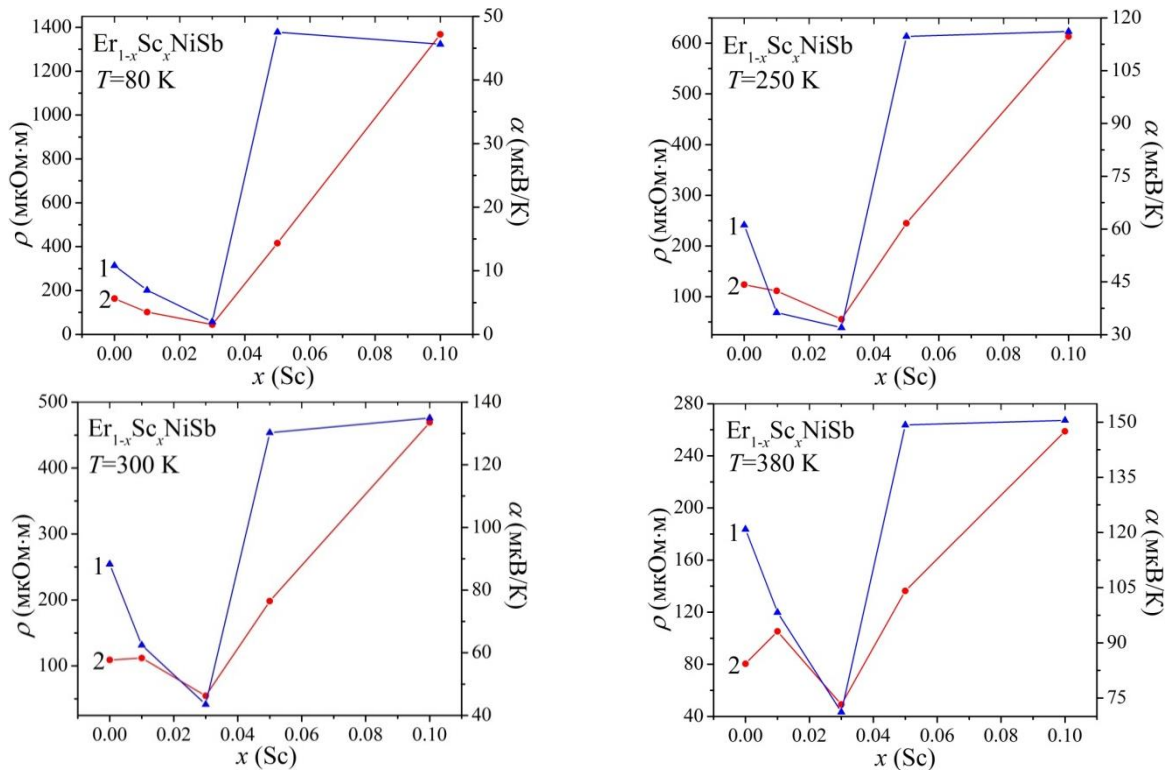

Рис. 4. Зміна значень коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x, T)$ (1) та питомого електроопору $\rho(x, T)$ (2) $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ за різних температур.

апроксимуються за допомогою відомого співвідношення (1):

$$\rho^{-1}(T) = \rho_1^{-1} \exp\left(-\frac{\varepsilon_1^\rho}{k_B T}\right) + \rho_3^{-1} \exp\left(-\frac{\varepsilon_3^\rho}{k_B T}\right), \quad (1)$$

де перший високотемпературний доданок описує активацію носіїв струму ε_1^ρ з рівня Фермі ε_F на рівень протікання зон неперервних енергій, а другий, низькотемпературний, – стрибоку провідності по домішкових донорних станах ε_3^ρ з енергіями, близькими до рівня Фермі ε_F .

У свою чергу, температурні залежності коефіцієнта термо-ерс $\alpha(1/T)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ (рис. 3) описуються відомим виразом (2) [14]:

$$\alpha = \frac{k_B}{e} \left(\frac{\varepsilon_i^\alpha}{k_B T} - \gamma + 1 \right), \quad (2)$$

де γ – параметр, що залежить від природи механізму розсіювання. З високотемпературної ділянки залежності $\alpha(1/T)$ обчислено значення енергії активації ε_1^α , які, як показано в [2], пропорційні амплітуді великомасштабної флуктуації зон неперервних енергій сильнолегованого та компенсованого напівпровідника [13].

Характер зміни значень питомого опору $\ln(\rho(1/T))$ за високих температур для усіх досліджених зразків $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ (наявність високотемпературних активаційних ділянок) (рис. 3) вказує на розташування рівня Фермі ε_F у забороненій зоні напівпровідника, а додатні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x,T)$ (рис. 3 та 4) уточнюють його позицію – біля рівня протікання валентної зони ε_V . Додатні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x,T)$ для усіх концентрацій Sc узгоджуються з результатами моделювання електронної структури $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$.

У свою чергу, наявність на залежності $\ln(\rho(1/T))$ у $p\text{-ErNiSb}$ низькотемпературної активаційної ділянки з енергією активації $\varepsilon_3^\rho = 0.4$ меВ свідчить про компенсацію зразка, яку забезпечать структурні дефекти акцепторної та донорної природи невідомого походження. Однак, у зразках $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x = 0.01$ та $x = 0.03$, відсутні такі активаційні ділянки через збільшення концентрації акцепторів, коли радіуси локалізації дірок перетинаються.

На збільшення концентрації дірок у $p\text{-Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ на ділянці концентрацій $x = 0 - 0.03$ вказує зменшення значень питомого електроопору $\rho(x,T)$ та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x,T)$ (рис. 4). Так, додавання найменших в експерименті концентрацій домішки Sc, наприклад, за температури $T = 80$ К, приводить до зменшення у ~ 4 рази значень $\rho(x,T)$: від $\rho_{x=0} = 163.3$ мкОм·м до $\rho_{x=0.01} = 101.7$ мкОм·м та $\rho_{x=0.03} = 44.8$ мкОм·м. Зменшуються також за всіх температур значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x,T)$, наприклад, за температури $T = 380$ К, від $\alpha_{x=0} = 120.9$ мкВ/К до $\alpha_{x=0.01} = 98.3$ мкВ/К та $\alpha_{x=0.03} = 71.2$ мкВ/К. Таке у напівпровіднику p -типу провідності є можливим лише за умови збільшення концентрації основних носіїв струму, якими є дірки.

Однак не до кінця зрозумілою є природа такого

росту концентрації дірок у $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ за концентрацій $x = 0 - 0.03$. Припущення, за аналогією з $\text{Er}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ [8], про можливе зайняття атомами Sc кристалграфічної позиції $4c$ атомів Ni ($3d^8 4s^2$) та генерування структурних дефектів акцепторної природи (у Sc менше $3d$ -електронів, ніж у Ni) не підтверджується поведінкою періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ (рис. 2). Якби атоми Sc ($r_{\text{Sc}} = 0.164$ нм) бодай частково займали позицію $4c$ атомів Ni ($r_{\text{Ni}} = 0.124$ нм), то це привело би до стрімкого росту значень періоду комірки $a(x)$ $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, а ми цього не спостерігаємо. Дане питання вимагає додаткових досліджень $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ за більших концентрацій домішкових атомів.

На стрімке збільшення концентрації акцепторів у $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ за незначних концентрацій домішкових атомів вказує також характер зміни значень енергії активації дірок ε_1^ρ з рівня Фермі ε_F на рівень протікання валентної зони ε_V (рис. 5).

Якщо у $p\text{-ErNiSb}$ рівень Фермі ε_F знаходився на відстані 45.4 меВ від рівня протікання валентної зони ε_V , то за концентрації $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x = 0.01$, рівень Фермі ε_F змістився у бік валентної зони ε_V і розташувався на відстані 13.6 меВ від рівня її протікання. Оскільки рівень Фермі ε_F відображає співвідношення у напівпровіднику іонізованих акцепторів та донорів, то його рух за $x = 0.01$ до рівня протікання валентної зони ε_V є можливим або за умови росту числа акцепторів, або стрімкого зменшення концентрації іонізованих донорів (що є малоімовірним). За більшої концентрації акцепторної домішки, $x = 0.03$, рівень Фермі ε_F лише незначно, у межах похибки експерименту, відійшов від рівня протікання валентної зони ε_V на відстань 17.1 меВ. Це можливо лише за умови появи у напівпровіднику компенсаційної домішки, а саме донорів у результаті заміщення атомів Er на Sc. При цьому концентрація донорів все ще є незначною, оскільки за низьких температур у напівпровіднику $\text{Er}_{0.97}\text{Sc}_{0.03}\text{NiSb}$ відсутній стрибокий механізм електропровідності ε_3^ρ . Можемо стверджувати, що на ділянці концентрацій $x = 0 - 0.03$ у напівпровіднику $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ число генерованих акцепторів набагато перевищує концентрацію донорів.

За ще більших концентрацій домішки Sc у

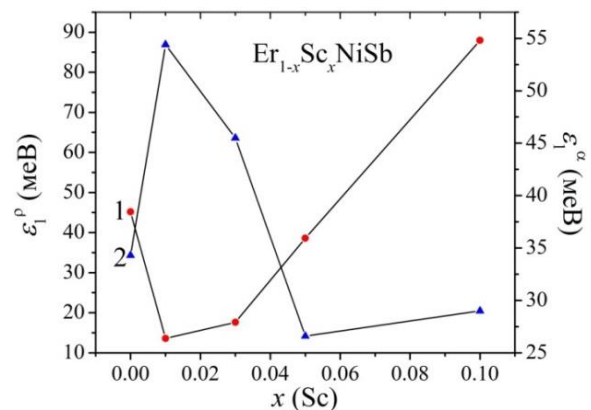

Рис. 5. Зміна значень енергій активації ε_1^ρ (1) та ε_1^α (2) $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$.

$p\text{-Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x \geq 0.03$, характеристики напівпровідника зазнають суттєвих змін. На залежностях $\ln(\rho(1/T))$ з'являються низькотемпературні активаційні ділянки, що є ознакою компенсації та свідченням одночасного генерування у кристалі структурних дефектів акцепторної та донорної природи: напівпровідник стає сильно легованим та компенсованим. На це також вказує характер зміни положення рівня Фермі ε_F у забороненій зоні напівпровідника $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, який за лінійним законом (рис. 5) віддаляється від рівня протікання валентної зони ε_V : $\varepsilon_1^p(x = 0.05) = 38.6$ меВ та $\varepsilon_1^p(x = 0.10) = 88.1$ меВ. Такий рух рівня Фермі ε_F при легуванні напівпровідника діркового типу провідності можливий лише за умови генерування донорів. Така поведінка рівня Фермі ε_F нами прогнозувалася, адже з ростом концентрації атомів Sc відбувається виснаження акцепторної зони ε_A^{Er} у результаті зайняття атомами Sc наявних вакансій, що одночасно породжує структурний дефект донорної природи та формує домішкову донорну зону ε_D^{Sc} .

Про появу у напівпровіднику $p\text{-Er}_{0.90}\text{Sc}_{0.10}\text{NiSb}$ донорів вказує характер зміни значень коефіцієнта термо-ерс $\alpha(1/T)$ (рис. 3), зокрема, зміна нахилу залежності (наявність екстремуму) за високих температур. Можемо прогнозувати, що за вищих температур відбудеться зміна знаку коефіцієнта термо-ерс.

Поведінка залежностей питомого електроопору $\rho(x, T)$ та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x, T)$ у $p\text{-Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x \geq 0.03$, (рис. 4) також свідчить про появу донорів у напівпровіднику. Так, на ділянці концентрацій $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$, $x = 0.03 - 0.10$, значення питомого електроопору $\rho(x, T)$ стрімко зростають, наприклад, за температури $T = 80$ К від значень $\rho_{x=0.03} = 44.8$ мкОм·м до $\rho_{x=0.10} = 1367.8$ мкОм·м. Для напівпровідника p -типу провідності це можливо лише за умови зменшення концентрації основних носіїв струму, якими є вільні дірки, при зайнятті атомами Sc вакансій у кристалографічній позиції $4a$, а також генерування донорів, які компенсують акцепторні стани, породжені вакансіями у кристалографічній позиції $4c$ атомів Ni. Даний висновок підтверджується також поведінкою коефіцієнта термо-ерс $\alpha(x, T)$ за концентрацій $x \geq 0.03$.

Синтез та вивчення електротранспортних характеристик зразків твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ на основі фази пів-Гейслера $p\text{-ErNiSb}$ вказують на їхню перспективність як основи для пошуку нових термоелектричних матеріалів. Дослідження зразків твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ з вищими концентраціями атомів Sc дозволить уточнити механізм входження домішкових атомів в матрицю пів-Гейслерової фази ErNiSb , що буде предметом нашої подальшої роботи.

Висновки

Отже, введення у напівпровідник $p\text{-ErNiSb}$ домішкових атомів Sc шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Er супроводжується зайняттям атомами Sc наявних у сполуці вакансій у кристалографічній позиції $4a$, що супроводжується зменшенням та ліквідацією структурних дефектів акцепторної природи та відповідної акцепторної зони ε_A^{Er} . При цьому у позиції $4a$ генеруються структурні дефекти донорної природи та з'являється домішкова донорна зона ε_D^{Sc} . Співвідношення генерованих у твердому розчині $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ концентрацій іонізованих акцепторів і донорів визначатиме положення рівня Фермі ε_F та механізми електропровідності. Детальне дослідження напівпровідникового твердого розчину $\text{Er}_{1-x}\text{Sc}_x\text{NiSb}$ за вищих концентрацій домішкових атомів Sc аж до повного заміщення атомів Er (ScNiSb , $x = 1$), а також моделювання електронної структури дозволить чіткіше сформулювати умови отримання термоелектричного матеріалу з високими значеннями термоелектричної добротності.

Ромака Л. – к.х.н., пров.н.сп. кафедри неорганічної хімії;

Стадник Ю. – к.х.н., пров.н.сп. кафедри неорганічної хімії;

Ромака В. – професор, д.т.н.;

Клизуб П. – студент хімічного факультету;

Пашкевич В. – к.т.н., доцент;

Горинь А. – к.х.н., ст.н.сп. кафедри неорганічної хімії;

Гаранюк П. – к.т.н., доцент.

- [1] R.V. Skolozdra, A. Guzik, A.M. Goryn, J. Pierre, Acta Phys. Polonica A 92, 343 (1997).
- [2] V.A. Romaka, Yu.V. Stadnyk, V.Ya. Krajovskyj, L.P. Romaka, O.P. Guk, V.V. Romaka, M.M. Mykyuchuk, A.M. Horyn, New thermosensitive materials and temperature converters (Lviv Polytech. Univ., 2020).
- [3] L.I. Anatyshuk, Thermoelements and thermoelectric devices (Naukova dumka, Kyiv, 1979).
- [4] Karla, J. Pierre, R.V. Skolozdra, J. Alloys Compd. 265, 42 (1998) ([https://doi.org/10.1016/S0925-8388\(97\)00419-2](https://doi.org/10.1016/S0925-8388(97)00419-2)).
- [5] O.A. Geraschenko, A.N. Gordov, A.K. Eremina, V.I. Lach, Ya.T. Lutsyk, V.I. Putsylo, B.I. Stadnyk, N.A. Yaryshev, Temperature measurements (Naukova dumka, Kyiv, 1989).
- [6] L.P. Romaka, D. Kacharovski, A.M. Horyn, Yu.V. Stadnyk, V.Ya. Krayovskyu, V.V. Romaka, Phys. Chem. Sol. St. 17(1), 37 (2016) (<https://doi.org/10.15330/pcss.17.1.37-42>).
- [7] V.V. Romaka, L. Romaka, A. Horyn, Yu. Stadnyk, J. Alloys Compd. 855, 157334 (2021) (<https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2020.157334>).

- [8] V.A. Romaka, Yu. Stadnyk, L. Romaka, V. Krayovskyy, A. Horyn, P. Klyzub, V. Pashkevych, Phys. Chem. Sol. St. 21(4), 689 (2020) (<https://10.15330/pcss.21.4.689-694>).
- [9] Wolanska, K. Synoradzki, K. Ciesielski, K. Zaleski, P. Skokowski, D. Kaczorowski, Mater. Chem. Phys. 227, 29 (2019) (<https://doi.org/10.1016/j.matchemphys.2019.01.056>).
- [10] K. Synoradzki, K. Ciesielski, I. Veremchuk, H. Borrmann, P. Skokowski, D. Szymanski, Y. Grin, D. Kaczorowski, Materials 12, 1723 (2019) (<https://doi:10.3390/ma12101723>).
- [11] T. Roisnel, J. Rodriguez-Carvajal, Mater. Sci. Forum, Proc. EPDIC7 378-381, 118 (2001) (<https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/MSF.378-381.118>).
- [12] S. Babak, V. Babak, A. Zaporozhets, A. Sverdlova, Proceeds. Second Intern. Workshop on Computer Modeling and Intelligent Systems (CMIS-2019), Zaporizhzhia, Ukraine, April 15-19, 2019. 810 (2019). (CEUR Workshop Proceedings, Vol. 2353) (<http://ceur-ws.org/Vol-2353/paper64.pdf>).
- [13] B.I. Shklovskii, A.L. Efros, Electronic Properties of Doped Semiconductors (Springer-Verlag, NY, 1984) (<http://doi10.1007/978-3-662-02403-4>).
- [14] N.F. Mott, E.A. Davis, Electronic Processes In Non-crystalline Materials (Clarendon Press, Oxford, 1979).

L. Romaka¹, Yu. Stadnyk¹, V.A. Romaka², P. Klyzub¹, V. Pashkevych²,
A. Horyn¹, P. Garanyuk²

Synthesis and Electrical Transport Properties of Er_{1-x}Sc_xNiSb Semiconductor Solid Solution

¹Ivan Franko L'viv National University, L'viv, Ukraine, lyubov.romaka@gmail.com
²Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, volodymyr.romaka@gmail.com

Samples of Er_{1-x}Sc_xNiSb ($x = 0 - 0.10$) solid solution were synthesized by an arc-melting and the effect of doping by Sc atoms on the electrokinetic and energetic characteristics of the half-Heusler ErNiSb phase was investigated. It was established that at the studied concentrations the main carriers of electricity in the Er_{1-x}Sc_xNiSb semiconductor are holes. It was shown that doping of *p*-ErNiSb compound by Sc atoms introduced by substitution of Er atoms in 4*a* position is accompanied by the occupation of presented vacancies in position 4*a*, which leads to the reduction and elimination of structural defects of acceptor nature and corresponding acceptor band. The concentration ratio of ionized acceptors and donors generated in Er_{1-x}Sc_xNiSb determines the position of the Fermi level and the mechanisms of electrical conduction. The investigated solid solution Er_{1-x}Sc_xNiSb is a promising thermoelectric material.

Keywords: electrical conductivity, thermopower coefficient, Fermi level, structural defect.